

Поглавље које заокружује студију бави се обликовањем простора и времена у фантастичној прози Зорана Живковића – „Ниједна нит није лишена страдања”. Ауторка нуди могуће интерпретативне приступе делима парадигматичним за ову тему, још једном истичући антрополошки песимизам аутора поникао из свести да, упркос мноштву временских токова и могућности које пред његовим јунацима стоји, ниједан избор није лишен мука, страдања и патњи, и да је човек слабо и дубоко трагично биће.

Мајсторство приповедања, сложеност значења, прецизност компоновања, богатство фантастичних и сновиловних садржаја, „дивља” и „алогична” имагинација, нити хумора, ироније и сатире – основне су вредности које Љиљана Пешикан Љуштановић препознаје у прози Зорана Живковића. Одличан познавалац целокупног опуса, она се суверено креће кроз његов замршен систем, успоставља везе, проницљиво уочава могуће паралеле и интертекстуалне нити. Вешто сплетеном мрежом теоријских увида, интерпретација и цитата, ауторка упућује читаоца у „сложени, заводљиви и тешко одгонетљиви вртлог” Живковићевог „књижевног универзума”. У студији *Зашточник њеине силе* представљене су кључне поетичке константе тог универзума и учињен велики, значајан корак ка његовом даљем проучавању и вредновању.

Биљана МИЧИЋ

СВЕ ИМА ЦЕНУ

Лаза Костић, *Прејиска*, друга књига, приредили Младен Лесковац, Милица Бујас и Душан Иванић, Матица српска, Нови Сад 2017

Кад читалац заврши читање друге књиге *Прејиске* Лазе Костића, може само, ако му је остало снаге, да каже једно: „ух”! (Као да је пливао узводно од Сремских Карловаца до Новог Сада – да се послужимо једним Костићевим поређењем.) Колико је ту личности, судбина, жеља, промашених живота, расправа, неразумевања, доказивања, мираза, ташти, меница које стижу на наплату, сплетки, нуђења рукописа, проводацисања... А шта су тек могли да кажу приређивачи после завршене друге књиге? А чека их и трећа!

Па и поред тога почећу овај приказ једном примедбом. И то примедбом упућеној не другој, већ првој књизи Костићеве *прејиске*! Знам да није у реду да док пишем о другој књизи *прејиске* износим примедбе првој – али, признајем, у тренутку кад сам приказивао прву књигу Костићеве *прејиске*, далеке 2005. године, нисам знао за једно Змајево сурово

писмо Лази Костићу. Реч је о писму које је Миховил Томандл објавио у *Гласнику историског друштва*, 1934. године. Младен Лесковац је, то познато знам, имао у рукама тај број *ГИД*-а – у том броју је Лесковац имао четири прилога; а када је касније радио библиографију *ГИД*-а, то писмо је евидентирао два пута: једном уз Костићево, а други пут уз Змајево име. Али заборавио је Лесковац на то писмо. И прва књига Костићеве *йрејиске*, у којој је и преписка са Змајем, појавила се без тог писма. (Трећа књига Костићеве *йрејиске* би могла имати Додатак – а у њему би се налазила пропуштена писма.)

Ипак има логике да све то поменем, јер се уз име Лазе Костића и Светозара Милетића редовно помиње како је Лаза Костић уступио мандат Милетићу – а то није тачно. Уступио му је кандидатуру, што није исто. Јер, судећи по Змајевом писму, против Лазе се спремао хајка – да је отказао партијску послушност од кандидатуре не би имао вајде. (Појели би га!) Узгред, то Змајево писмо је из 1875. године. А у јулу те године, Светозар Милетић је лежерно ушао у изборну трку, у данашњем Башаиду, и изгубио! Избори у Тителу били су у августу исте године – и Змај је одрадио партијски посао: требало је убедити Лазу Костића да препусти кандидатуру Милетићу. Милетић је тако два пута исте године учествовао на изборима. А Лаза Костић је почео своја потуцања по свету.

И у овој другој књизи се, погрешно, помиње та прича о уступању посланичког места – тек да покажем да нисам промашио тему.

Друга књига Костићеве *йрејиске* има тридесет и пет табака и више кореспондената него што нам то садржај књиге каже. У садржају се помиње укупно четрдесет и деветоро кореспондената, а у књизи су и писма Аници Савић и Марији Паланачкој. Та два кореспондента више истакнута су болдом. (Узгред, овај паметно урађен садржај захтева две врпце за обележавање. Наиме, уз странице на којима се налази конкретна преписка, забележене су и странице на којима су коментари уз ту преписку. А ти коментари иду после целокупне преписке.)

Кључне личности ове преписке су Миша Димитријевић, Јован Ристић, Иларион Руварац, Милан Савић, Јулијана Паланачки, Јоца Савић, Никола Тесла... Наравно, у позадини је Тона Хаџић као епизодни лик – преписка са њим објављена је у првој књизи Костићеве *йрејиске*. Исто тако ту су у позадини и Змај и Симо Матавуљ, али и драги Урош Предић, као неко о коме се могу прочитати само лепе и топле ствари.

Има, на несрећу, у овој књизи и неколико отворених писама. Ту сам примедбу изрекао и првој књизи преписке – и понављам је и овде. Отвореним писмима овде није место – та писма живе другачији живот.

Књига почиње тешком преписком са Мишом Димитријевићем. Година је 1877, Лаза Костићу, у Новом Саду, умире отац; Лаза Костић је далеко, на Цетињу; и сву бригу око сахране, последњег пољупца покојнику, имања, припеле летине и чега све не – Лаза Костић би да (великодушно,

додајем ја) препусти Миши Димитријевићу. (Притом је наш јунак чврсто на земљи – зна цене летине, једном речју: разуме се у новац.)

Ту нам се Лаза указује и као себичан, размажен, захтеван... (Мада морамо одмах на почетку рећи да је Лази Костићу стално недостајао новац да би живео – не да би преживљавао. И то је важна разлика, коју ми, данас, тешко можемо да схватимо.)

Издвојићемо једино из те преписке са Мишом Димитријевићем мало Костићевих „безобразлука“. Кад помиње жену која је или служила, или пак живела са његовим оцем, Костић ће за њу рећи: „минцуша Јела“. Наравно, ово у писмима не звучи баш тако страшно као у овом приказу. Јер, Лаза Костић је направио леп прелаз са нестале, готово безвредне, али њему драге, минђуше, – на „минцушу“. Наместило му се.

Други Костићев „брезобразлук“ (како би то рекли у Шајкашкој) мало је већи. Наговара наш јунак Мишу Димитријевића да каже Даници, жени Паје Гостовића, да кад који пут легне са Пајом, помисли да је са Лазом – тада ће му бити лакше, јер у том погледу трпи ужасну оскудицу.

Основни тон овој преписци даје опора Костићева иронија. Ироничан је Костић и према сопственој судбини, али и судбини свог народа. Кад пропадне план у вези са оснивањем „Првог црногорског паробродског друштва“ – ту су виђенији Срби обећали новчану помоћ – Лаза Костић јетко пише: „И чудне ли штете ваше, кад бисте се разбратили са сиромашним братом, те Вам више не би долазио у прошњу“.

Као пример опоре Костићеве ироније иде и, готово свако, помињање таште... Јер, Лаза Костић је имао две таште, и обе су (српски правопис, данас, би рекао *обадве*) прве класе... То је Костићева акутна криза таште. Опора је и Костићева опаска везана за тражење неког листа. „Ни једна редакција београдска као да не чува својих листова. Ко веле, и онако српство неће дуго, па што да се труде и око тога...“ (Колико је, данас, нашим институцијама стало до српства, видеће се лако; довољно је да се завири у ценовник Архива САНУ. Све има цену.) И тако у недоглед.

Када се погледа садржај ове књиге, прво пада у очи број размењених писама Лазе Костића и Милана Савића. И тај број, али још више оно што је у писмима, руши ону Лесковчеву тезу, коју је изрекао у једној од својих књига, да Лаза Костић није марио за Милана Савића. За Савића није марио Лесковац. (Узгред, ни данашње, површно време не односи се ништа боље према Милану Савићу. Објашњавати сценаристима ТВ серија да „др“ испред имена Милана Савића – не значи да је био лекар, истину је смешно).

Преписка са Миланом Савићем унеколико је и централни део ове књиге, и ту се, делимично, испуњава Костићева жеља. А желео је да, уколико му преостане новца од штампања *Књиџе о Змају*, штампа и документа за историју те књиге. Преписка са Савићем јесте добрим делом грађа за документарну историју *Књиџе о Змају* – мада је и више од тога.

Међутим, на тој преписци се нећемо задржавати, само ћемо се „ухватити” за један пасус, који ће нас безболно увести у причу о Лазином брачном животу.

Познато је, коначно то нам открива и Савићева аутобиографија *Прилике из мога живота*, да Савић није волео Тону Хацића. А Лаза Костић пак Тону обожава! И кад се Милан Савић у једном писму жали Костићу на Тону Хацића (радио је са Тоном), Лаза Костић (из безбедне удаљености од Тоне) исписује драгоцене реченице. (Драгоцене за опис Лазиног односа са људима.) Вели Лаза: „Чудим се како се ти можеш љутити на Тону. То је сасвим проста ствар. Од њега не треба искати више него што он може дати, а знаш добро колико је то. Ко год има то на уму, може са Тоном прекрасно живети.”

Лаза Костић зна могућности своје жене и то се из сваког ретка ове преписке види. Узгред, имали смо случај измишљања мужа у српској књижевности (Исидора Секулић); а овде имамо и брак у којем муж није спавао са женом. (То се отменије каже: Лаза Костић није конзумирао брак.)

Али, све има цену. Кад Милан Савић 1901. године у писму саопштава Костићу да ће он (Савић) говорити у Матици о Абуказему, Лаза Костић од Савића тражи позивницу. Јер, не може се без разлога путовати. Јулча се за све пита. Па ипак, открива нам преписка са Јулчом (која је због Лазе спремна да се зове и „српскије” – Паула) да је Лаза Костић често одсутан од куће. И да не жури кући. Из Крушедола, из изгнанства, на пример, путује у Сомбор преко Суботице – мало да продужи слободу, мало да се окупа у парном купатилу у Суботици, а мало и због тога што жели да у Сомбор дође по дану... Да га сви виде док долази својој Јулчи! (Наиме, воз из Новог Сада у Сомбор је стизао ноћу.) Читаоцима причам причу коју је Лаза Костић тако уверљиво испричао Јулчи. И очекујем да читаоци у причу поверују, као што смо поверовали Јулча и ја. И слобода има цену. Водио би, иначе, Лаза Јулчу на свако путовање, али Јулча не зна сама да се очешља. Авај. Кад јој напише – пошто је од ње добио 100 круна и писмо – како се њеном писму обрадовао више него да му је послала 1000 круна – ја сам одмах у то поверовао. (Узгред, Јулча је дирљиво неписмена.) Веровала је Јулча Лази, те „крупне” ствари, али га је у „ситницама” жестоко контролисала. Сваки рачун доноси Јулчи. (Довољно је ако кажем да је Јулча Паланачки претеча фискалних каса.) Мада, када су у Бечу, живе тако, да је Милана Стефановић, жена Светислава Стефановића, када је чула колико Костићеви плаћају смештај, јетко процедила кроз зубе: „бесна господа”!

Нуде нам ова писма, дакле, и универзални кључ за мушко-женске односе. Ствар је једноставна: у све што мушкарац (у овом случају Лаза) каже, жена би требало да поверује. И онда нема никаквих проблема. (Узгред, ако банке некада уведу награду за најдоследнији минус на рачуну – та награда би могла понети име Лазе Костића.)

Мада, ако би се ова Костићева писма жени читала у кључу 21. века – што све време покушавамо – плашим се да Лаза Костић, данас, не би саставио више од недељу дана! Ко би данас имао храбрости да напише жени – „буди здрава (тј. тања)”... Или, ко би смео да пошаље извештај о тежини сопствене жене... Или да јој саветује колико пута у току дана да се попне на први кат... (Прећутаћу, у стању сам и да прећутим, коментар већ поменуте Милане Стефановић, кад је први пут видела Јулчу...)

Али, шалу на страну, има тај однос са Јулчом и свој епилог. Чини ми се да је од свих смрти, које су га у животу пратиле (а поумирали су му толики пријатељи), Лаза Костић најтеже примио смрт своје жене. Још једном видимо да све има цену.

Узгред, да је Лаза Костић имао ова „фискална” искуства из брака са Јулчом, док је радио у посланству у Русији – његов живот би сигурно имао другачији ток. Наиме, рачуне је толико небрижљиво чувао – да је љага увелико пала док их је пронашао... А после је било касно.

Тај рад у посланству и преписка са Јованом Ристићем откривају нам једног другачијег Лазу Костића – посвећеног послу, предузимљивог, радног... Савесног, најпре. Ту бих могао почети причу о буџету Србије из 1880. године (или прецизније из 1879), али се бојим да бих клизнуо у наше данашње, хвалисаве прилике. Наиме, водећа светска публикација из те области објавила је лаж да су у нашем буџету већи расходи него приходи и Лаза Костић одмах реагује... Патриотизам и одговорност су се тако нашли заједно.

Као лајтмотив, кроз читаву ову књигу *Њрејиске* провлачи се Костићева жеља за књижевним успехом – не само код нас и не само у Европи, већ и у Америци. (Чиста жеља сваког писца.) Пут до успеха, књижевне славе и новца желео је да оствари преко позоришта. Без жеље да се подсмевам лажима наших писаца у свету – Лаза Костић се свету не додворава. Лаза Костић зна да постоје господари светског укуса, али не жели да се том укусу прилагоди. Лепо се то види из писама Јоце Савића...

Приређивање писама је пипав и тежак посао. Исправили су приређивачи погрешку коју су начинили Миливој Ненин и Зорица Хаџић док су приређивали Савићеву преписку. Исправили су је преко године смрти Илије Огњановића Абуказема. Исправљају и Лесковчеву погрешку у преписци између Лазе Костића и Јулче Паланачки – исправљају је преко године смрти Илариона Руварца. (Мада ми се чини да је неко ту грешку већ исправио.)

Напомене уз писма пишу се, природно, тек када се прочитају сва писма са одређеним кореспондентом, па и касније, ако је потребно, када се сва преписка ишчита. И приређивачи то знају. Отуда, на пример, одмах знају ко је „љубезна”, коју Лаза Костић у писмима поздравља. (Касније се то јасно каже.) Међутим, са корбрудером и његовом идентификацијом нису имали среће. Наиме, приређивачи нагађају да би корбрудер могао

бити и Симо Матавуљ – али нам пажљиво читање 95. писма преписке са Савићем открива да то није Матавуљ! (Не смем да кажем шта сам све прочитао не бих ли открио ко је корбрудер – међутим, стигао сам само до тога ко није.)

Али, све су то ситнице, које приказивач ове књиге исписује из страха да не буде оптужен да књигу није пажљиво читао.

Јер, Лазу Костића морамо пажљиво читати. Ако га пажљиво читам, неће нам промаћи, на пример, ни један Стеван Ђурчић.

И сада, свесно, улазим у контрадикторност. Бунио сам се против отворених писама – јер су већ штампана и јер живе један другачији живот. А овде се радујем једном прештампаном тексту. Прештампан је, читаоцима је то већ јасно, текст Стевана Ђурчића. Са таквом мером и са толико такта стао је Ђурчић у одбрану ненаграђеног Лазе Костића, а опет ниједном речју није повредио награђене, Змаја и Љубу Ненадовића.

Ово време искључивости, нажалост, не зна за такве текстове.

Др Миловој С. НЕНИН
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
neninlok@yahoo.com

ГРУПНИ ПОРТРЕТ С ИЗГУБЉЕНИМ ПРОСТОРОМ

Властимир Судар, *Портрети умјетника као политичког дисидента: животи и дјело Александра Пејровића*, Филмски центар Србије, Београд 2017

Да би се описало стање у које је доспела савремена српска кинематографија, вероватно је сасвим довољно навести податак како већ годинама ниједан наш филм није приказан у неком од бројних програма најзначајнијег светског филмског фестивала у Кану. Истина, прошле године, у оквиру селекције Кан класик, приказана је нова, дигитализована копија филма *Скуиљачи њерја* Александра Саше Петровића. Ова свечана пројекција уприличена је поводом педесетогодишњице тријумфа једног од највећих српских филмских редитеља, који је те далеке 1967. године за ово своје ремек-дело награђен Гран пријем великог канског жирија. Фестивалској публици се поклонила глумица Оливера Катарина, која је, према извештајима наших медија, „на одушевљење присутних на пријему организованом у част поновне канске пројекције култног Петровићевог филма запевала у свету и даље препознатљиву песму ’Белем, ђелем’”. Тако је, упркос чињеници да је Петровићев филм потом